

»Dansk nazismes største sejr«

Frits Clausen og grænserøret juni 1940

Af JOHN T. LAURIDSEN

I juni 1940 var der vedvarende rygter om, at det tyske mindretal assisteret af besættelsesmagten ved et kup ville gennemføre en grænserrevision. Den angivelige kupplan kom også *Danmarks National-Socialistiske Arbejder-Parti* (DNSAP) og dets fører Frits Clausen for øre. Han greb da ind og fik ved henvendelser til de rette tyske forbindelser forpurret kuppet. Sådant lyder i hvert fald i al korthed den version, som DNSAP og Frits Clausen siden holdt fast ved. Længe efter Frits Clausens død er der blevet holdt liv i denne opfattelse. I denne artikel skal det meget spegede spil om, hvad der foregik, søges udredt. Det er ikke så ligetil, da mange forskellige interesser og hensyn for de involverede stod på spil. Men at Frits Clausen reddede grænsen, må henføres til myternes verden.

En myte skabes

»DNSAP var en højt patriotisk forening. Intet andet.«

Knud Nordentoft 10. februar 1951.¹

I de erindringer, Frits Clausen skrev i Vestre Fængsel i 1947, fylder de eksplicitte og implicitte »ofre«, han havde måttet bringe for danskheden, mere end hans politiske sejre. Der var ofre i alle varianter: insinuationer, forhånelser, latterliggørelser, provokationer og krænkende beskyldninger. Til sejrene regnede han, at han havde dæmmet op for det tyske mindretals fremmarch i Sønderjylland i 1930'erne.² Men den største sejr var dog efter hans egen opfattelse, at han i juni 1940 fik forpurret det tyske mindretals angivelige planer om i ledtog med repræsentanter for besættelsesmagten at få gennemført en revision af den dansk-tyske grænse.

Grænsen var for enhver nazist ét af de vigtigste politiske anliggender. Grænsen dannede skellet til andre folkeslag, og i nazistisk sprogbrug blev den derfor ofte betegnet folkegrænsen. Kampen for bevarelsen af en grænse eller vinde nyt land stod på alle europæiske nazisters dagsorden. Det var helligbrøde at opgive fædrene jord, mens det var store ofre værd at udvide det livsrum, der stod til folkestammens rådighed. Danske nazister af alle afskygninger stod således bag den

danske regering i dens konflikt med Norge om retten til Grønland. Og Haag-dommen fra 1932, der sikrede Grønland for Danmark, skabte i årevis kold luft mellem danske og norske nazister.³

Frits Clausen var hverken den første eller eneste danske nazist, der smykkede sig med at have reddet grænsen. Cand.mag. Ejnar Vaaben var meget tidligt ude i samme sag og forudså den mulige konflikt i grænsespørgsmålet, endnu inden Hitler var kommet til magten. Til gengæld er hans bestræbelser på dette felt stort set gået i glemmebogen modsat Frits Clausens, der har levet videre i en snæver kreds.⁴

Frits Clausen fortæller i erindringerne, at han i sommeren 1940 ikke kunne udnytte den store politiske sejr i propagandaøjemed. Han begrundet det med, at faren nok var afbødet, men kunne komme igen. Det sidste er naturligvis rigtigt. Men netop ved at have skabt offentlighed om grænsespørgsmålet, kunne han have mobiliseret gode danske til forsvar for grænsen. Når han efter eget udsagn i 1947 holdt glæden over »sejren« inden for en meget lille, nærmere indviet kreds, som langt fra var så snæver endda, skyldes det nok snarere hensynet til besættelsesmagten.⁵

Hans nærmeste fortrolige kontakt på tysk side, officer i efterretningstjenesten *Sicherheits-Dienst* (SD) Eberhard von Löw, kan bestemt ikke have anbefalet ham en propagandaudnyttelse af »sejren,« alene af den grund, at det kunne bringe von Löw selv i en prekær situation, hvis der var tale om den samordnede planlægning mellem mindretalslederne og tyske kredse, som Frits Clausen påstod. Det skal blot lægges i det følgende.

DNSAP-lederen K.A. Langgaard Nielsen fortalte ikke længe efter juni 1940 i en fortrolig informationsskrivelse til partimedlemmerne om den politiske sejr i grænsespørgsmålet.⁶ Hos Frits Clausen fremstår det i 1947, som var det sket helt på Langgaard Niensens eget initiativ, og Clausen vil gerne tidsmæssigt henlægge det til langt senere. Og med fortroligheden må det siges at have været så som så i og med, at der var tusindvis af medlemmer af DNSAP. Derfor kan det heller ikke overraske, at denne angivelige jubelsejr hurtigt kom den konkurrerende nazist Wilfred Petersen for øre og blev taget i grundig kritisk afvisende behandling i et nummer af hans partiblade *Stormen* den 30. august 1940 og derpå kort omtalt i pjecen *Rene Folk med rene Hænder*, Frits Clausens mindeværdige »blå bog« fra november, et ondartet politisk smædeskrift rettet mod DNSAP og dets ledere.⁷ Under overskriften »Løgnagtige Clausen-Paastande om tyske Planer med

Frits Clausen (1893-1947). Fører for DNSAP 1933-1943. Da der i forsommeren 1940 opstod rygter om en forestående aktion mod grænsen fra det tyske mindretals side, gik Frits Clausen straks i aktion. Han opsøgte sin bedste tyske kontakt, SD-manden Eberhard von Löw, der dog kunne berolige Frits Clausen: »Die Sache ist schon abgeblasen.« Herefter var Frits Clausen fast overbevist om, at det var ham og ingen anden, der havde forhindret en grænserevision, og han betragtede det som »dansk nazismes største sejr.«

Sønderjylland« kunne Stormen fortælle, at K. A. Langgaard Nielsen ved en halvoffentlig filmforevisning i »Paladsteatret« i København havde berettet om Frits Clausens redning af Danmark.

Af hensyn til den senere mytedannelse er denne tidlige version ikke uden interesse. Langgaard Nielsen fortalte:

»at Føreren havde betroet ham, at den 28. Juni var det kommet til hans, Clausens Kundskab, at der fra tysk Side i Sønderjylland var en Bevægelse i Gang for at føre Sønderjylland tilbage til Tyskland. Frits Clausen havde da henvendt sig til det danske Udenrigsministerium, hvor man, som Clausen hævder, var uvidende om disse Planer. Da Clausen havde beviser for, at noget alvorligt var umiddelbart forestaaende, henvendte han sig til det tyske Gesandtskab, hvor man forsøgte at afvise ham. Overfor dette Forsøg paa en Afvisning holdt Clausen dog ikke op. Han følte, som han siden berettede til Langgaard Nielsen, at det var en »historisk« Time, og at han nu maatte sætte sin Person og sin Skæbne ind for Danmark. Han forlangte da, at Gesandtskabet øjeblikkeligt skulde sætte sig i Forbindelse med Berlin, og han understregede, at dersom Berlin ikke straks faldt til Føje, vilde han opløse sit Parti og gaa ind i et Arbejde for at bekæmpe Nazismen med alle Midler [...]. Mod saa frygtelige Trusler evnede Tyskerne selvfølgelig ikke at holde Stand. I Hast blev der telegraferet frem og tilbage mellem Berlin og Gesandtskabet og Resultatet blev, at man bad Clausen om godt Vejr og opgav alle Anneksionsplaner angaaende Sønderjylland.«⁸

Trods referatets tendens er det temmelig let at udskille kernen i historien, nemlig at Frits Clausen havde *beviser* for det tyske mindretals planer om en grænseændring, hvilke han søgte at forpurre ved en henvendelse til dels det danske udenrigsministerium, dels det tyske gesandtskab, og at sidstnævnte efter pres henvendte sig i Berlin for at få planerne forpurret, hvilket lykkedes.

Trods Wilfred Petersens hånlige afvisning af »grænsereaktionen« fik sejren lov til at forblive en af Frits Clausens varige kilder til glæde, selv i de politisk set mest sorte stunder for DNSAP og for ham personligt. Den blev også et fast holdepunkt for de trofaste i det nazistiske miljø.⁹ De troede fuldt og fast på denne sejr, og dens vigtighed blev ikke mindre af, at der ikke kom flere anslag mod grænsen i resten af besættelsestiden. Det var også det største og væsentligste punkt, Clausen fremførte, da han efter arrestationen i maj 1945 skulle forsvare sig mod landsforræderi. Han afgav forklaring om den sag adskillige gange. Første gang i Gråsten Arrest, anden gang til C.I.C. (Civilian Interrogation Centre) på Alsgades skole i København og tredje gang, da han sad som varetægtsfange i Vestre Fængsel; sluttelig skrev han i 1947 et helt kapitel herom i erindringerne, et kapitel som først nu er trykt.¹⁰ Desuden brugte han det i sit forsvar, da Den danske Lægeforening i 1946 ville ekskludere ham af foreningen.¹¹

Frits Clausen stod under retsopgøret straks med det problem at skulle bevise eller dokumentere, at det forholdt sig, som han påstod. Ganske vist var der allerede i den af Langgaard Nielsen kolporterede informationsskrivelse talt om, at Frits Clausen havde »beviser« for det tyske mindretals grænserevisionsplaner. Men hvordan med beviserne for, at det var Frits Clausens indgriben, der havde givet resultat? I erindringerne giver han også selv udtryk for, at det var problematisk med bevisførelsen. Han fremstiller det sådan, at det udsprang af selve situationen. Den måde, han telefonisk eller ved personlig kontakt fik sine informationer på, efterlod ikke spor, og hans egen kontakt til diverse danske og tyske myndigheder besad han ikke selv dokumentation for. Hans virke i juni 1940 havde nok efterladt sig visse samtidige spor, men derfra og så til at bevise redningsdåden var der et afgørende stykke. Derfor havde han endnu i juni 1945, mens han sad i Gråsten Arrest, skrevet til tidligere udenrigsminister P. Munch og bedt ham bekræfte, at han havde fået en henvendelse fra Clausen om en trussel mod grænsen i juni 1940.¹² Anderledes forholdt det sig i 1947, da Frits Clausen i Vestre Fængsel nedfældede

sine erindringer. Da havde han ikke alene anklagemyndighedens store materiale med bilag at gå til, men gennem de talrige forhør gennem mere end to år havde han også dannet sig et billede af, hvor de kritiske punkter var, og hvor han skulle søge at skaffe sig beviser for sin påstand. Erindringerne blev derfor garneret med henvisninger til det ham forelagte materiale, når han mente, at det på en eller anden måde kunne støtte hans sag.

Han var meget insisterende på lige præcis dette med grænseredningen, og i dele af pressen og den første efterkrigslitteratur var man villige til at give ham en vis kredit for den påståede store sejr i grænseespørgsmålet. Det gælder således Børge Outze, der ellers næst efter Wilfred Petersen var Frits Clausens mest »onde ånd.« Outze skrev i 1947: »Clausen undergravede i denne Periode [sommeren 1940] bevidst alle danske Myndigheder. Kun én eneste Ting bør i Retfærdighedens Navn skrives ham til gode: han var med til at forpurre det tyske Mindretals Planer om en kupagtig 'Genforening' med Riget i Sommeren 1940. Paa dette Punkt var han trods alt dansk Sønderjyde.«¹³ I en artikel skrevet næsten samtidig eller året efter, var Outze ikke helt så sikker:

»Der findes i Frits Clausens Liv og i Danmarkshistorien et aldrig helt opklaret Punkt. Det er almindelig kendt, at Hjemmetyskerne beredte sig paa at vende hjem til Riget, og at der var købt Flagstænger. Kupplanen om at »genforene« Sønderjylland til Kongeaaen med Tyskland havde Støtte hos [presseattaché ved det tyske gesandtskab i København, Gustav] Meissner og andre Tyskere med særlig Tilknytning til Slesvig. Af Forklaringer, som efter Krigen er afgivet af bl.a. Friherre von Löw, synes det at fremgaa, at det ikke blot var Berlin, som stak en Kæp i Hjulet, men at en harmdirrende Protest fra Frits Clausen var stærkt medvirkende. Han skal have truet med at gøre sit Parti illegalt, hvis man forgreb sig paa dansk Territorium. I hans nærmeste Vennekreds giver man ham Æren for, at '30.000 Sønderjyder blev sparet for at trække i tysk Uniform.'

Rimeligvis gaar man for vidt i denne Omplacering af Frits Clausen, men noget er der om Snakken, og det vilde være af Værdi engang at faa Sandheden om det hjemmetyske Kup frem.«¹⁴

Outzes ønske om at få sandheden frem er senere stort set gået i opfyldelse. Men det er værd at bemærke, at han accepterede påstanden

om, at der forelå »kupplaner« fra det tyske mindretals side. Da han skrev, var han ikke på nogen måde mindretallet positivt stemt. Han mistænkte tværtimod det officielle Danmark for ikke at være interesseret i at finde af, »hvad der virkelig skete i de Kredse under Krigen« for at undgå en konflikt med mindretallet.

Dels samtidigt, dels nogle få år senere havde både godsejer Jørgen Sehested og sagfører Knud Nordentoft, begge på forskellige tidspunkter tilhørende kredsen omkring Frits Clausen, været ude med versioner af historien om Frits Clausens grænseindsats i juni 1940. Jørgen Sehested kunne i 1947 fortælle, at på årsdagen for Versaillesfreden var det meningen at proklamere Sønderjyllands indlemmelse i Stortyskland. Der skulle kastes bomber mod tyske mindesmærker, og skylden skulle påfølgende kastes på danskere.¹⁵

Knud Nordentoft skrev i marts 1945 et forord til den dagbog, han havde ført siden 1941, og som han håbede på at få udgivet. Heri forklarede han bl.a., hvorfor han var blevet medlem af DNSAP – og brugte Frits Clausens grænseredning i juni 1940 som en hovedbegrundelse. Historien havde han fået fortalt af Erik Lærum¹⁶ – selv var han først blevet medlem i 1941 – og den var som følger:

»Da Versaillesdagen, den 11. November [det var 28.6., forf.] nærmede sig i 1940, havde de tysksindede Nordslesvigeres Fører, Dyrnlæge Møller, planlagt sammen med den nye tyske kommanderende General i Viborg, at denne Dag burde den sidste, endnu ikke berigtigede 'Versailles-Uret', nemlig Grænselytningen fra Kongeaaen ned til Skelbækken, gøres god igen. Det skulde ske som en 'Morgengave' til Adolf Hitler, altsaa en fuldbragt Kendsgerning, som han derpaa vanskeligt kunde ændre noget ved, selv om han skulde have Lyst. Der skulde nemlig ske det, at der opstod de stærkest mulige Uroligheder i Omraadet, naturligvis fremkaldt af Dyrnlæge Møller og hans Folk, og dette skulde da give Generalen fra Viborg Aarsagen til at fratage de danske Myndigheder Administrationen over Omraadet, hvorpaa han hurtigst lagde det ind under Flensburg og Kiel.

De forberedende Arbejder var allerede ret fremskredne, blandt andet var der kørt adskillige Lastbiler op over Grænsen, indeholdende sort-rød-hvide Flag og tyske store Hagekors. Og dette sidste er jo noget, snart alle Nordslesviger ved.

Forberedelserne og Planen blev rapporteret ind til Frits Clau-

sen af hans trofaste Folk dernede. Han søgte, i sin Egenskab af Folketingsmand, Audiens hos Kongen. Men blev afvist, henvist til Udenrigsministeren eller maaske var det Statsministeren.

Frits fortalte, da jeg fik ham selv til at berette mig Historien, at han havde været hos dem begge. – 'Stauning græd,' paastod han, men Munch virrede med Hovedet og sagde: 'Det tør vi ikke røre ved, det maa vi lade dem gøre!', – med andre Ord: 'Kan vi dog blot holde fast ved Kagefadet her i København, saa lad i Guds Navn Nordslesvig ryge!'

Derpaa gik Frits Clausen til de tyske Myndigheder og sagde omtrent dette: 'Saadan og saadan er det planlagt. Det kan I gøre, det kan I lade ske. I saa fald ophæver jeg Dagen efter DNSAP og kaster mig ind i den danske Agitation mod Tyskland!'

Og dette, netop kun dette, virkede. Der gik Ilkurer fra København til Hitler selv, og Generalen i Viborg modtog et rettidigt Forbud, Dyrklæge Møller maatte i Stilhed køre sine Hagekorsflag tilbage Syd paa.

Trods alt og trods hvadsomhelst Frits Clausen har begaaet eller navnlig undladt at begaa, forekommer det mig den Dag i Dag, at han ved denne Gerning har tillagt sig en saa afgørende Kredit overfor al dansk Vilje, at alt bør være ham tilgivet. – Mens derimod den daværende danske Radikalisme og Socialdemokratiet har sikret sig det modsatte Eftermæle.«¹⁷

Den nazistiske traditionsudvikling er her i fuld gang, nye detaljer som Staunings tårer tilføjes og tendens og hovedpointe er klar. Nordentoft fik imidlertid aldrig dagbogen trykt, men derfor slap han ikke grænsereaktionen. Han skrev i februar 1951 et brev til den parlamentariske kommission, hvori det gøres til et faktum,

»at i sommeren 1940 forelå der en fuldt forberedt stabelafløbning af et kup fra tysk militær, tyske SS- og gesandtskabskredse, hvorefter grænsen skulle være tvangsflyttet op til Kongeå og dette meddelt det halvt modstræbende Berlin som et fait accompli.« (...) Det ville have medført indkaldelse til tysk krigstjeneste af hele den nordslesvigske ungdom. Forhindringen heraf har altså frelst ca. 10.000 nordslesvigske liv. Den gennemførte Frits Clausen ene mand med støtte af den vægt, hans parti, »det ældste parti udenfor Stortyskland«, havde overfor Hitler og Himm-

ler. [sic!] Han gennemførte det med mod og selvopofrelse. Var hans aktion mislykkedes, var han jo kommet i tysk koncentrationslejr. Det hjemler den tykke dumme mand den statue, han inden 50 år vil have i Åbenrå. Han gjorde det *efter* først at have rådført sig med Stauning og P. Munch og i uafbrudt kontakt med dem. Det, han gjorde, var at *true* Renthe-Fink: 'Vær så venlig at telegrafere til Berlin, at den morgen det planlagte grænsekup er sket, ophæver jeg DNSAP og kaster mig og mine folk ud i kampen mod tyskerne.' Kupmændene blev telegrafisk standset fra Berlin. *Der var daglig kontakt mellem P. Munch og Frits Clausen i de dage.* Munch telefonerede dagligt fra udenrigsministeriet til Bovrup.«¹⁸

For både Sehested og Nordentoft var Frits Clausen i høj grad den nationale redningsmand. Knud Nordentoft uddybede yderligere sin opfattelse i *Den hemmelige Danmarkshistorie. Den forløjede udrensning* fra 1953 uden at føje ny substans til, men til gengæld søgte han bl.a. at spænde fire kendte jurister for sin vogn. En af dem var dommer, tidligere justitsminister Svenning Rytter. Som det blev gengivet hos Nordentoft kunne man få den opfattelse, at disse tog hans fremstilling som udtryk for fuldgyldige kendsgerninger. De begrænsede sig imidlertid til at mene, at sagen burde undersøges.¹⁹ Anderledes med justitsminister K.K. Steincke, som Nordentoft også henvendte sig til flere gange vedrørende spørgsmålet. Det fik Steincke til 20. juni 1950 at svare: »(...) de af Frits Clausen foretagne henvendelser til tysk side i 1940 er omtalt af Frits Clausen selv og indgående belyst i straffesagen mod ham²⁰ (...) til nu at foranstalte yderligere undersøgelser af disse forhold kan der ikke være grund, og en offentliggørelse af det fremkomne, som kun kan være af historisk interesse, ligger udenfor justitsministeriets opgave (...) Frits Clausens virksomhed gjorde jo allerede i 1940 ende på spørgsmålet om grænseflytningen.«²¹ Dette udsagn var naturligvis i den grad vand på Nordentofts mølle. Han så i selve denne bedømmelse en retfærdiggørelse af sin tilslutning til DNSAP. Ved at have stået bag den mand, der reddede grænsen, var Nordentoft og de mange andre dømte nazister patrioter og ikke landsforrædere. Dette spørgsmål var et kardinalpunkt for, at man i de dømtes kreds kunne genvinde ære og værdighed.

Det kom også tydeligt frem i en artikel i bladet *Revision* 1. juni 1952 i forbindelse med udgivelsen af Nordentofts bog. *Revision* var organet

for alle retsopgørets angivelige »ofre.« Her fik de luft for deres frustrationer og vrede over »den forløjede udrensning.« Artiklen var foruden Nordentoft underskrevet af bl.a. Viggo von Holstein Rathlou, K.A. Langgaard Nielsen, Sven Salicath og Louis Nielsen, alle tidligere medlemmer af DNSAP og senere »ofre« for retsopgøret. Det hedder heri bl.a.: »Vor afgørende og ledende Bevæggrund til Indtrædelse i DNSAP og Deltagelse i dette Partis Arbejde var den Indsats for Bevarelsen af dansk Stats- og Folkegrænse, som her blev varetaget, og som vi ønskede at støtte. (...) Vi vil meget gerne have undersøgt, i hvilket Omfang, der overhovedet er blevet protokolleret noget om vor patriotiske Grænseaktivitet, endsige taget Hensyn til den i Dommene, i vore eller andres Sager, og vi vil paa Forhaand mene, at Hensynet er lig Nul.« Deres ærinde var det samme som Frits Clausens, da han gav sine versioner over for forskellige myndigheder 1945-47 og i erindringerne, at retfærdiggøre deres politiske valg og handlinger med henvisning til grænseforsvaret. For Frits Clausen var det endvidere en meget væsentlig brik i hans politiske testamente.

Siden har så vidt vides kun et partimedlem på skrift taget sagen op igen i sit eget politiske testamente, selv om sagen igen og igen er blevet drøftet i miljøet. Den tidligere omtalte Jørgen Sehested, gods-ejer, hofjægermester, fremtrædende i Landbrugernes Sammenslutning (LS) og en tid medlem af DNSAP, bruger i erindringsbogen *Broholm-mødet*, 1973, der desværre ikke rummer mange erindringer, et helt kapitel på sagen: »Frits Clausen afværger det sønderjyske Kupforsøg.« Som bogen i øvrigt er der mest tale om kommentarer til, hvad andre har skrevet, bl.a. historikeren Henning Poulsen (se nedenfor). Kapitlets materialegrundlag er ikke meget større, endsige bedre, end det Frits Clausen havde til rådighed, da han skrev sin fremstilling i 1947. Med forkærlighed griber Sehested tilbage til Outzes ord fra 1947-48 om Frits Clausens rolle i sommeren 1940, som allerede Nordentoft havde klamret sig til,²² men det eneste rigtigt nye, han kan komme med i forhold til Frits Clausen, er to breve, som von Löw sendte til henholdsvis Nordentoft 24. april 1949²³ og Sehested 8. maj 1949,²⁴ hvori von Löw på opfordring yderligere gør rede for Frits Clausens rolle i forbindelse med grænserøret i juni 1940. På grundlag af disse to indberetninger og med inddragelse af også P. Munchs trykte optegnelser om juni 1940 når Sehested til samme konklusion, som tidligere både han selv og Knud Nordentoft var nået til, nemlig at Frits Clausen havde spillet en afgørende rolle for afværgelsen af en

grænserevision i juni 1940. Bl.a. Löws beretninger skal senere blive inddraget, her er det væsentligste dog at henlede opmærksomheden på den problemstilling, som først Nordentoft og igen Sehested tager op i 1973, at Frits Clausens virksomhed i 1940 gjorde en ende på spørgsmålet om grænseflytning for resten af besættelsestiden. Da besættelsesmagten kendte Frits Clausens indstilling, valgte den ikke at gå videre i spørgsmålet. Jørgen Sehesteds synspunkt var: »Tyskerne syntes i denne sag at tage mere hensyn til Frits Clausen end til regeringen.«²⁵

Hvor Frits Clausen selv alene ville tiltage sig en afgørende rolle i junidagene 1940, har hans senere ivrigste fortalere i dette spørgsmål villet udstrække betydningen til resten af besættelsestiden. Begge spørgsmål vil blive nærmere diskuteret med udgangspunkt i Frits Clausens erindringer og forklaringer.

Til brug for den parlamentariske kommissions undersøgelse af det tyske mindretals rolle under besættelsen leverede Johan Hvidtfeldt i bind 14, 1953 en indgående analyse af hændelsesforløbet i Sønderjylland i juni 1940 med udnyttelse af alt til rådighed stående materiale, herunder alle de mere eller mindre impliceredes forklaringer indhentet 1945-47. Han kom til det resultat, at der ikke havde foreligget nogen form for kupplaner.²⁶ Han konkluderer ikke nærmere om Frits Clausens rolle, eftersom det ikke var en del af opgaven. Det har til gengæld historikerne Henning Poulsen og Johan Peter Noack siden gjort i deres undersøgelser af henholdsvis DNSAP's forhold til besættelsesmagten²⁷ og en fornyet og bredere fremstilling af dele af det tyske mindretals forhold 1940-45.²⁸ De er enige om, at Frits Clausens indgriben i junidagene ikke var årsagen til, at grænserøret blev stoppet. Dertil handlede han på et så fremskredent tidspunkt i forløbet, at hans advarsler kom for sent til at kunne have haft nogen effekt. Afblesningen af røret skete endnu, mens han søgte kontakter til regering, kongehus og besættelsesmagten. Dog er Henning Poulsen inde på, at Frits Clausens tidligere advarsler kan have spillet ind, men at det ikke lader sig afgøre på det foreliggende kildegrundlag. »Sikkert er derimod, at episoden ikke efterlod tvivl om, at Frits Clausen ville modsætte sig en grænserevision. Han var dansksindet sønderjyde, og han måtte også være klar over, hvilket slag for Tysklands og dermed også for DNSAP's prestige en grænserevision indebar.«

Det sidste turde være en underdrivelse. Selv ud fra sammenhængen, hvori dette udsagn fremkommer, viser formuleringen en no-

get begrænset forståelse for, at grænsespørgsmålet var et kardinalpunkt for DNSAP. Der ville være tale om mere end et prestigetab for DNSAP, hvis grænsen blev ændret, ganske uanset hvor stort prestigetabet ville være for Tyskland. Det sidste ville ikke have spillet nogen rolle for DNSAP, hvis grænserevisionen fandt sted. Da ville den uoprettelige skade være sket, og alle muligheder for samarbejde ophørt. I forlængelse heraf synes Noack mest at være tilbøjelig til at mene, at Frits Clausens henvendelser til Stauning og Munch i junidagene var udtryk for et forsøg på at slå politisk mønt af grænserøret, og Henning Poulsen refereres af Noack for, at Frits Clausen handlede i god tro og var oprigtigt bekymret på en måde, så læseren kan få det indtryk, at det måske alligevel ikke var tilfældet.²⁹ Hvis man i en undersøgelse af disse forhold skal gå ud fra, at Frits Clausens optræden under grænserøret kun var udtryk for politisk opportunisme og fiskeri i rørte vande under en given gunstig situation, så vil det indebære, at der ses bort fra alle hans og talrige politiske tilhængeres forudsætninger før april 1940. Det følgende bygger på, at Frits Clausen var en dansksindet sønderjyde og ikke en fuldblods opportunist, hvad end ikke hans stærkeste modstandere ville gøre ham til i de første efterkrigsår. Skulle man antage det, ville det være meningsløst at afdække dansk nazismes forudsætninger. Frits Clausen ønskede ikke magten i Danmark efter april 1940 for enhver pris, selv om han ville betale en meget høj pris.

Myten under lup

»(...) jeg har i de senere Dage været saa optaget af at redde Sønderjylland, at jeg overhovedet hverken havde Tid eller Tanke for andet.« Frits Clausen til fru Juul 30. juni 1940.³⁰

Det tyske mindretals ledelse og mange af medlemmerne nærrede efter den tyske besættelse af Danmark kraftige forhåbninger og forventninger om, at grænsen af 1920 ville blive revideret i tysk favør, så de kunne komme »hjem i riget,« således som der var agiteret for i forbindelse med valget i april 1939. Imidlertid gik ugerne, og ugerne blev til måneder uden at der skete noget. Men der var talrige eksempler på hjemmetyske krænkelser af dansk suverænitet. Politiajudanten i Sønderjylland og Frits Clausens partimedlemmer var blandt dem, der registrerede disse tilfælde.

De mest aktive i mindretallet, som f.eks. Wilhelm Deichgräber, følte sig direkte forrådt, fordi der ikke skete noget. Det stod han ved i 1946.³¹ På genforeningsdagen 15. juni 1940 havde mange tysksindede i spænding forventet en grænseændring, men der skete intet, og der var ikke andet end rygter og løs snak at have forventningerne i. Mindretallets leder Jens Møller søgte fremdeles at holde både forhåbningerne og forventningerne i live, bl.a. ved en tale ved et underførrermøde i Tinglev den 16. juni 1940. Uden at den præcise formulering kendes, skabte han den aften forøgede forventninger til, at der snart ville ske noget, nærmere bestemt den 28. juni på årsdagen for Versailles-traktatens indgåelse. Med mindretallets allerede højspændte forventninger blev talen tolket på den måde, at grænsen den dag ville blive flyttet, og rygtet herom løb i de følgende dage viden om, ligesom rigtig mange gjorde forberedelser ved at anskaffe flagstænger m.m.

Jens Møller nægtede naturligvis i 1947, at han på mødet i Tinglev havde talt om en grænseflytning den 28. juni 1940. Men rygterne er ikke til at komme udenom. På den ene eller anden måde nåede Jens Møller dem med sine ord ved mødet. Rygterne blev rapporteret af det tyske konsulat i Aabenraa den 18. juni 1940, de nåede til det tyske gesandtskab i København dagen efter, blev indberettet af politiadjudanten i Aabenraa 20. juni 1940 og hørt af medlemmer af DNSAP. Og på den måde kom de også Frits Clausen for øre.³²

Ved rekonstruktionen af Frits Clausens rolle i forløbet er der det problem, at rygter om grænserrevisionen løb *både* op til 15. juni og op til 28. juni. Spørgsmålet er derfor, om Frits Clausen allerede reagerede på rygterne i forbindelse med den 15. juni og straks derefter satte sig i forbindelse med Eberhard von Löw for at få en grænserrevision stoppet. Henning Poulsen vil med henvisning til von Löws forklaring af 27. marts 1946 ikke udelukke, at Frits Clausen *kan* have henvendt sig til von Löw midt i juni.³³ Von Löw forklarede, at han under et ophold i København i midten af juni blev opsøgt af en meget oprevet Frits Clausen, der fortalte, at han havde hørt, at mindretallet påtænkte en demonstration med flagning med hagekorsflag m.m., der skulle foranledige de tyske myndigheder til at flytte grænsen. Von Löw skulle da have beroliget Frits Clausen. Selv kendte han ikke noget til sagen, han var sikker på, at der ikke var noget om det, men han skulle nok undersøge spørgsmålet og i givet fald gøre sin indflydelse gældende.³⁴

Der er intet samtidigt materiale, der kan bekræfte, at henvendelsen

fandt sted på dette tidlige tidspunkt, heller ikke Frits Clausens efterkrigsforklaringer. Men sikkert er det, at von Löw var i København i de dage og mødtes med bl.a. Frits Clausen. De traf hinanden ved et møde på Hotel »Astoria« den 13. juni, hvor der med repræsentanter for LS, Bondepartiet og DNSAP blev drøftet mulighederne for at komme af med regeringen og få et nærmere samarbejde mellem de tyskvenlige grupper i Danmark. På mødet talte von Löw varmt for et nærmere samarbejde disse parter imellem.³⁵ Frits Clausen huskede 1946-47 tilsyneladende hverken at von Löw var med til dette møde,³⁶ eller hvilken aktiv rolle von Löw spillede. Dette »hukommelsessvigt« kan forklares som et led i Frits Clausens forsvar: Han ville forbindes mindst muligt med kandestøberierne mod regeringen, og slet ikke i en sammenhæng, hvor tyske interessenter var indblandet. Havde han imidlertid villet vedkende sig von Löws tilstedeværelse og husket den aktive rolle, som von Löw spillede for at få fællesfronten etableret, kunne det have hjulpet ham til en tidsfæstelse af, hvornår han opsøgte von Löw, så meget mere som de øvrige deltagere på »Astoria« ikke glemte von Löw, mødet eller dets indhold.

I stedet knyttede Frits Clausen i erindringerne 1947 entydigt sin henvendelse til von Löw sammen med et brev, som Sehested havde sendt ham 29. juni. I brevet fortalte Sehested, at han inden for de seneste dage havde haft en samtale med von Löw i København. Brevet godtgør i sig selv, at von Löw var i København igen i slutningen af juni,³⁷ men hertil føjede Frits Clausen i 1947 for egen regning den formodning, at von Löws besøg fandt sted i anledning af Sønderjyllands-aktionen, og videre: »hvor han mødtes med mig lige efter sin Ankomst, og hvor jeg ikke mener, yderligere at have været sammen med ham.«³⁸ Brevets betydning og formodning vil jeg vende tilbage til.

Når der tages højde for, at allerede den første kendte version af retningsforklaringen, nemlig A. Langgaard Nielsens i sommeren 1940, entydigt peger på, at det var grænserevisionsplaner, der rettede sig mod datoen 28. juni og ikke 15. juni, vil jeg tillade mig at se bort fra, at det var grænserevisionsrygter forud for 15. juni, der satte Frits Clausen i bevægelse. Han antyder heller ikke i nogen af sine forklaringer, at han havde reageret på rygter forud for 15. juni. Da rygterne om en grænserevision den 28. juni først var sat i skred *efter* Jens Møllers tale 16. juni, kan Frits Clausen dårligt allerede i midten af juni have henvendt sig til von Löw derom.

Tages der udgangspunkt i begivenhedsrækkefølgen i Frits Clausens

egen forklaring fra 1946, suppleret med hans fremstilling fra 1947 og de øvrige afgivne forklaringer, bliver resultatet ret entydigt – når der ses bort fra von Löw.³⁹

Frits Clausen havde angiveligt ikke taget grænserevisionsrygterne alvorligt, før han hen i juni kom i forbindelse med Einar Munck, der var ansat på det tyske gesandtskab i København. Munck fortalte i oktober 1946, at han omkring midten af juni 1940 i gesandtskabet på Gustav Meissners kontor havde fået indblik i nogle papirer, der tydede på en påtænkt aktion mod grænsen.⁴⁰ Med denne viden var han gået til medlem af DNSAP H.C. Bryld, der straks havde henvist ham til Frits Clausen, som han traf på en restaurant på Rådhuspladsen.⁴¹ Hvordan Frits Clausen reagerede på, at netop hjemmetyskeren Gustav Meissner havde papirer af et sådant indhold liggende, fortæller Clausen ikke senere om. Det er bemærkelsesværdigt, da Meissner netop var en af de tyskere, som Clausen nærede særlig tillid til p.g.a. den fælles sønderjyske tilknytning. Clausen fortæller i sin forklaring kun, at Munck havde set dokumenterne på det tyske gesandtskab, men inddrager ikke Meissner. Hvorfor skal der søges en nærmere forklaring på nedenfor.

Samme dag, som han blev opsøgt af Einar Munck, fik Frits Clausen yderligere foruroligende oplysninger fra sin sekretær i Bovrup, Erling Hallas. På det tidspunkt var Frits Clausen ifølge sin egen forklaring i selskab med ledende medlem af DNSAP's samarbejdspartner Bondepartiet, grev Bent Holstein, der efterfølgende ledsagede ham til udenrigsminister P. Munch for at sætte denne ind i sagen. Denne udlægning af forløbet gentager han i erindringerne fra 1947. Utvivlsomt er der tale om en erindringsforskydning. Ganske vist havde han og Holstein sammen opsøgt udenrigsministeren angående det tyske mindretal, men det var ifølge P. Munchs optegnelse 14. juli 1940 og forklaring 15. oktober 1945 sket umiddelbart efter 9. april og havde intet med junirøret at gøre.⁴² Dette er en detalje, men ikke uvæsentligt for hændelses- og tidsforløbet. Når Frits Clausen kun henvendte sig én og ikke to gange til P. Munch i juni, så bortfalder dels hans påståede »aftale« under det første møde med P. Munch om at tage til Sønderjylland for at søge nærmere underretning, dels hans indtryk af, at Munch ikke var særligt informeret om sagen. Det af Frits Clausen opgivne »andet« møde med P. Munch, var faktisk det *eneste* møde med ham i juni. Den af Clausen i 1946 betegnede »aftale« med P. Munch under det såkaldte første »møde« kan ud fra Munchs opteg-

nelser forklares ved, at de to i april 1940 traf hinanden på Christiansborg, og Munch henkastet spurgte til forholdene i Sønderjylland.⁴³ Det pustede Frits Clausen så op og gjorde til både et »møde« og en »aftale.«

Mødet mellem Frits Clausen og Munch tidsfæstes af Munch i en optegnelse 17. juli 1940 til »nogle dage før den 28. juni« og ved forklaringen i 1945 til »omkring den 20. juni,« og af Clausen i 1946 til »nogle faa Dage« før 28. juni. Set i sammenhæng med det nedenfor skitserede videre forløb, var det nogle dage før den 28. juni, meget muligt senest 24. juni. På dette møde fortalte Frits Clausen ifølge sin version fra 1946, at han videregav oplysninger fra Sønderjylland, mens Munch havde indhentet oplysninger fra amtmand Kresten Refslund Thomsen i Aabenraa. Clausen fik på mødet ikke indtryk af, at Munch og regeringen havde tænkt at foretage modforholdsregler i anledning af rygterne. Munchs versioner af mødet er ikke ganske overensstemmende hermed. I optegnelsen 17. juli 1940 skriver han:

»Nogle Dage før den 28. juni henvendte Frits Clausen sig til mig i Folketinget. Jeg havde en Dag spurgt ham om hans Indtryk af Bojkotningen. Han havde nu været i Sønderjylland og var meget forurolet. Han havde talt med Deichgräber og Lorenz Christensen og spurgt dem, om der var noget i Gære, men de havde ikke villet svare paa hans Spørgsmaal. Han havde talt med en S.S.-Mand, som han var i Forbindelse med, om Grænsen. Denne havde talt om Gjennerbugt. En Mand af Værnemagten, han havde talt med her i København, havde talt om, at Tyskland jo maatte have begge Sider af Flensborg Fjord. Clausen var meget bekymret og misfornøjet hermed. Selv vilde han holde fast ved Grænsen, og han spurgte, om der ikke kunde gøres noget uden dog at angive, hvad det skulde være. Den 25. [Juni] telefonerede han til mig, vist fra Sønderjylland, medens Scavenius var her hos mig, for at sige, at hans Bekymringer bekræftedes. Jeg refererede hans Henvendelse i et Ministermøde.«

Afhørt i sit hjem om mødet i 1945 forklarede Munch: Frits Clausen henvendte sig til Munch i Folketinget og fortalte, at han fra en tysk SS-mand og en anden tysk forbindelse havde hørt, at der fra tysk side var påtænkt en grænserevision. Nogle dage efter mødet ringede Clausen ifølge Munch fra Sønderjylland til Munch og sagde, at hans

bekymring om, at en grænserevision var tilsigtet, var blevet bekræftet. Munch tog sig ikke af advarslen, da de oplysninger, der var indhentet fra de danske myndigheder i Sønderjylland ikke var af foruroligende karakter. Dette sidste stemmer ikke med den version Clausen gav i 1947, hvor han skrev, at Munch fortalte, at han havde modtaget foruroligende oplysninger fra Refslund Thomsen, men alligevel ikke gav indtryk af at ville gøre mere ved sagen.

Munch kan næppe have husket forkert med hensyn til, fra hvem Frits Clausen havde sin viden om grænserevisionsplanerne. Både to tyske kilder og Deichgräber og Lorenz Christensen udelod Clausen i hvert fald i sine senere forklaringer og henviste alene til konkrete danske forbindelser. Men han kan i juni 1940 have villet lægge ekstra vægt bag sin bekymring ved at gøre sine hjemmelmænd til *tyskere*.

Da mødet med Munch således forblev resultatløst, bortset fra at Clausen havde fået demonstreret sin bekymring for grænsen, søgte han andre veje for at komme videre med sine meddelelser om begivenhederne i Sønderjylland. Iflg. 1946-versionen rådførte han sig først på partiavisen *Fædrelandets* kontor med en række partifæller, mens han derimod i 1947-versionen først drøftede spørgsmålet med Bent Holstein i et gruppeværelse på Christiansborg og her kun fik nærret sin mistillid til regeringen og ikke mindst Socialdemokratiet. Sidstnævnte parti var misliebigt i national henseende og var ingen garant for grænsen. Regeringen havde få uger før besættelsen indgået aftaler med Tyskland, skrev Clausen både i 1946 og, 47 og hans kilde til denne oplysning blev i 1947 angivet som grev Holstein. Muligvis indsattes Holstein i 1947-versionen alene for at Clausen kunne få lejlighed til at udbrede sig om regeringens og Socialdemokratiets holdning til Sønderjylland. Rostock-myten mere end anes her, og tilbagedateres af Clausen uden videre til 1940, mens han givetvis først har fået detaljerede efterretninger om denne myte efter sin internering i 1945, muligvis af bl.a. Holstein.

I rådslagningen på *Fædrelandet* deltog bl.a. grev F.M. Knuth, H.C. Bryld og Børge Bryld, og den mundede ud i, at Frits Clausen skulle gå til kongen med sin viden. Som H.C. Bryld refererede rådslagningen i 1946, havde Frits Clausen fået det indtryk hos Munch, at regeringen ikke agtede at gøre noget, hvilket falder helt i tråd med Clausens egne versioner. Kommandørkaptajn H. Augsburg blev også inddraget i rådslagningen efter at være blevet tilkaldt telefonisk. Augsburg var forsvarsven og kritisk over for regeringens afgørelse 9. april 1940, og

bliver i Clausens erindringer fremstillet som medlem af den regeringsfjendtlige kreds, der ønskede forandringer.⁴⁴ Augsburg ville dog ikke være mellemmand ved kontakten til kongen, men mente at Frits Clausen selv skulle henvende sig direkte til Hofmarskallatet.⁴⁵ Det blev i stedet Knuth, der påtog sig mellemmandens rolle. Clausen fik dog ikke foretræde for kongen, men blev henvist til statsministeren. P. Munch blev orienteret om Clausens initiativ og skrev herom 17. juli 1940: »Siden meddelte Bardenfleth,⁴⁶ jeg tror den 26. [Juni] om Eftermiddagen, ved Telefon til mig, medens jeg var til Ministermøde, at Frits Clausen havde bedt om at blive modtaget af Kongen i Anledning af Sønderjylland. Vi talte om, at Kongen kunde svare, at han kun kunde modtage ham sammen med Stauning, og dette Standpunkt billigedes af Ministermødet og meddeltes af Stauning Bardenfleth. Det viste sig imidlertid, at Kongen i alle Tilfælde nægtede at modtage ham. Da han fik Besked derom, sagde han, at han saa vilde se at afbøde Planerne ad anden vej.«

Bortset fra, at Munch husker datoen forkert, det pågældende ministermøde fandt sted den 25. juni (der var intet møde den 26.),⁴⁷ så gengiver han Frits Clausens reaktion på, at han fik besked om at henvende sig til Stauning, ganske korrekt. Clausen ville i stedet søge at afbøde »planerne« ad anden vej. Både i 1946 og 1947 er begrundelserne stort set identiske, nemlig at han i national henseende ikke havde tillid til Stauning.

Som en sidste udvej besluttede Frits Clausen ifølge 1946-versionen i samråd med de ovennævnte partifæller sig for at sætte sig i forbindelse med von Löw. I 1947-udgaven gør han ideen til henvendelsen til von Löw til sin alene, men begge steder er begrundelsen for, at det netop skulle være von Löw, den samme, nemlig, at han delte Frits Clausens opfattelse af det sønderjyske spørgsmål. Kontakten til von Löw blev ifølge Clausen skabt gennem Hans Pahl på det tyske gesandtskab. Pahl blev ifølge Clausen orienteret om situationen og om Clausens henvendelser til dansk side. Pahl blev pålagt at fortælle von Löw, at Clausen ville lade sit parti yde modstand, hvis der skete overgreb mod grænsen. Pahl lovede i Clausens 1946-version straks at give denne besked videre til von Löw, i 1947-versionen er det udbygget med, at det skete pr. fjernskriver. I 1946-versionen reagerede von Löw ved »nogle ganske faa Dage senere« at komme til København, mens der i 1947-versionen indløb besked den næste dag om, at von Löw ville kom den næstfølgende dag. Disse forskelle i gengivelsen af for-

løbet kan være tilfældige. Men de kan også skyldes, at Frits Clausen i 1947 er kommet på det rene med, at tidsfaktoren var af betydning. Det fremgår af hans formulering, og derfor har han villet sætte begivenhedsforløbets hastighed i vejret. Henvendelsen til von Löw kan *tidligst* være afgået den 25. juni om eftermiddagen og skulle have gjort sin virkning i Sønderjylland senest tre dage senere, 28. juni på årsdagen for Versaillestraktaten. I 1946-versionen er Clausen ikke sikker på, hvor mange dage, der gik, før von Löw kom til København. I 1947-versionen gik der kun to dage fra henvendelsen, til von Löw var i København, dvs. den 27. juli, dagen før de angivelige planer skulle være realiseret i Sønderjylland. Var von Löw først kommet til København den 29. juni eller senere, ville de første ord, som von Löw iflg. Frits Clausen skulle have sagt til den meget opfarende Clausen, ikke have givet mening: »Beruhigen Sie sich, Dr. Clausen, die Sache ist schon abgeblasen.« Allerede i løbet af den 28. juni ville Frits Clausen på anden vis vide, om der blev realiseret en plan i Sønderjylland, selv om von Löw ikke var kommet til København.

Desværre er det ikke muligt at få bekræftet, at von Löw kom til København netop den 27. juni. Hans Pahl erklærede i 1946, at han ikke var klar over eller ikke kunne huske, at von Löw kom til København umiddelbart efter henvendelsen, og von Löw selv forklarede i 1946 alene, at Frits Clausen havde fået besked, men ikke hvordan. Imidlertid godtgør Sehesteds brev til Clausen 29. juni 1940, at von Löw *havde været* i København de seneste dage. Frits Clausens version kan på dette punkt faktisk meget vel være den rette.

I den først kendte version af redningsaktionen, K. A. Langgaard Nielsens fra sommeren 1940, henvendte Frits Clausen sig – ud over til det danske udenrigsministerium – også til det tyske gesandtskab for at få grænserevisionsplanerne forpurret. I denne version var det herfra, de afgørende henvendelser efterfølgende blev rettet til Berlin. Disse henvendelser fik så det tyske mindretal til at makke ret. Det tyske gesandtskab omtales i denne sammenhæng til gengæld kun perifert af Frits Clausen efter 1945. Han benægtede i sin forklaring i 1946 kategorisk at have drøftet noget som helst med Renthe-Fink i sommeren 1940, endsi­ge overhovedet at have mødt ham før nogle måneder senere. Det er bemærkelsesværdigt, at Frits Clausen efter krigen ikke ville vedkende sig det meget naturlige sted at henvende sig, hvis han ville af med sit meget vigtige budskab. Det bliver ikke mindre bemærkelsesværdigt af, at både Renthe-Fink og Gustav Meissner mente, at Frits Clausen op-

søgte dem vedrørende grænserøret i juni 1940. I sin forklaring 19. maj 1946 mente Renthe-Fink at kunne huske, at Frits Clausen opsøgte ham angående de verserende rygter om grænsen, herunder at en vis general i Viborg agtede at støtte mindretallets kupplaner.⁴⁸ I et brev til Knud Nordentoft 1949 mente von Löw også at erindre, at Frits Clausen havde konfereret adskillige gange om grænserøret med Renthe-Fink, der havde afgivet indberetning derom til det tyske udenrigsministerium.⁴⁹ Ifølge Meissners forklaring i februar 1947 havde Frits Clausen opsøgt ham på det tyske gesandtskab for at høre, om påstanden om grænserevision m.m. var rigtig. Clausen havde gjort det klart, at DNSAP's stilling var umulig, hvis det fra tysk side blev rørt ved grænsen. Meissner på sin side havde søgt at berolige ham med, at det var en logisk umulighed. I sin senere erindringsbog henlagde Meissner Frits Clausens besøg til ca. 23. juni 1940 på Meissners private bopæl, men ellers var forklaringen den samme.⁵⁰ Denne tidsfæstelse kan dog ikke tillægges større værdi, da Meissner påfølgende fortæller, at han henvendte sig til Renthe-Fink i sagen, og at denne derpå henvendte sig til det tyske udenrigsministerium. Faktum er, at Renthe-Fink allerede den 20. juni 1940 havde taget kontakt til ministeriet angående en grænserevision.⁵¹ En anden af de afhørte, H.C. Bryld, havde tidligere til en C.I.C.-efterretningsrapport forklaret, at Frits Clausen havde henvendt sig til udenrigsminister P. Munch og derefter til Renthe-Fink angående grænserøret. Denne forklaring trak han delvist tilbage 18. december 1946. Nu vidste han kun med bestemthed, at Clausen havde været hos Munch, mens henvendelsen til Renthe-Fink kun var noget, han formodede.

Den ændrede forklaring kan kun have haft til formål at støtte Frits Clausens sag. Den var nemlig uden betydning for H.C. Bryld selv. Til gengæld understreger den, at Frits Clausen efter 1945 havde det størst mulige behov for at lægge afstand til enhver forbindelse med det tyske gesandtskabs ledende repræsentanter og især den tyske rigsbefuldmægtigede i sommeren 1940. Det var for det første et led i hans forsvar, og på den konto måtte den først fremførte version af redningsmyten fra 1940 vige. I det tyske gesandtskabs sted trådte Eberhard von Löw og *kun* ham, assisteret af en underordnet embedsmand, Pahl. For det andet var det en understregning af den politik, som Frits Clausen havde ført længe under besættelsen, nemlig at han demonstrerede »dansk politik« ved ikke offentligt at optræde sammen med besættelsesmagtens ledende repræsentanter, først og fremmest den tyske gesandt. Man vil lede forgæves efter omtale af fællesmøder mellem DNSAP og besættelses-

magten eller af fotos af parterne sammen i den nazistiske presse.⁵² Imidlertid lader vidnesbyrderne næppe tvivl om, at Frits Clausen faktisk opsøgte Renthe-Fink og Meissner i juni 1940.

Den 28. juni 1940 forløb uden demonstrationer af nogen art. Der blev ikke ved flagning eller på anden måde provokeret til indgreb fra danske eller tyske myndigheders side. Hvis der havde været noget i gære forud, en flagdemonstration f. eks., så var den i hvert fald blevet stoppet i opløbet. Fra samtidig kompetent tysk side blev det nægtet, at der forelå planer om en grænseændring. Renthe-Fink m.fl. vidste, at der kun var tale om udbredte rygter og ikke andet. Afhøringerne efter krigen har givet samme resultat. Den senere forskning ligeså.⁵³

Alligevel var der faktisk tale om en »afblæsning« op til 28. juni 1940, således som von Löw skal have formuleret det overfor Frits Clausen. Denne afblæsning fandt imidlertid sted allerede den 25. juni. Den dag havde det tyske mindretals ledelse indrykket en kort meddelelse i *Nordschleswigsche Zeitung*, der manede alle rygter om en ventelig forestående grænseændring i jorden. Der stod (i dansk oversættelse): »Ordre fra partiledelsen. Offentlig flagning med hagekorsfaner er forbudt. Partiledelsen.« Meddelelsen var indrykket efter ordre fra det tyske gesandtskab. Renthe-Fink havde *uden nogen kontakt med tysk politi eller efterretningsvæsen* grebet ind.⁵⁴ Der var ikke noget at flage for.

Hvordan kan Frits Clausen da lige fra 1940 og til sin død have troet, at *han* var grænseredder?

Myteskaberer – Eberhard von Löw

Hverken i sin forklaring fra 1946 eller i fremstillingen fra 1947 har Frits Clausen af gode grunde nogen skriftlig dokumentation for, at der lå planer for en grænserrevision 28. juni. Der var *alene* en meddeler, Einar Munck, der påstod at have *set* sådanne planer hos Meissner på det tyske gesandtskab. Dertil kom så udtalelser fra forskellige, danske som tyske, på *rygteniveau* om, at en grænserrevision burde eller ville finde sted. Frits Clausen valgte såvel i juni 1940 som senere at tro på grænservisionsplanerne, og at de var blevet til ved et samvirke mellem kredse i Tyskland og det tyske mindretal i Sønderjylland. Planernes arnested, mente han i 1946, måtte findes i Kiel, nærmere bestemt omkring Gauleiter Heinrich Lohse, der måtte have troet på en forventet efterbevilling af planerne i Berlin. I fremstillingen fra

Eberhard von Löw zu Steinfurth. SS-Sturm-bannführer og referent i SD (Sicherheitsdienst). Hans særlige opgave var at pleje forbindelserne til det danske nazistparti. Det var omkostningsfrit for von Löw at give Frits Clausen »æren« for at have reddet grænsen i 1940. Til gengæld skaffede det ham den danske partiførers fortrolighed.

1947 udelader Clausen sådanne spekulationer, selv om der atter hentydes til Kiel.

Havde Frits Clausen *ikke* troet på, at der var en trussel i junidagene 1940, havde han kunnet spare sig sine anstrengelser for at kontakte de relevante myndigheder. Han valgte i 1940 bl.a. at tro på den ham ubekendte Einar Munck, og havde i situationen heller ingen mulighed for at kontrollere rigtigheden i Muncks påstand om at have set konkrete planer i det tyske gesandtskab. I hans fremstilling fra 1947 er det en pointe, at han hørte det samme fra adskillige uafhængige kilder.

Han var da i god tro og kunne ud fra sine forudsætninger i 1940 være stærkt bekymret for, at en grænserevision var det tyske mindretals ønske. Men hvordan senere? Kunne han ikke være blevet oplyst om, at han var galt afmarcheret? Fra tysk side vidste man, at der *ikke* var sådanne planer, mindretallet vidste det, og den danske regering tog ikke rygterne alvorligt. Hvad fik da partiføreren til at fremture? Var det hele et stort bluffnummer fra hans side? Ville han ene og alene benytte den nationalt spændte situation til at stille sig i positur som den dybt bekymrede dansknationale mand?

Det er ikke min opfattelse, at personen Frits Clausen var sådan indrettet, at der i situationen var tale om et rent propaganda- eller bluffnummer fra hans side, selv om han siden naturligvis meget gerne ville hæve den politiske gevinst. Ganske vist lavede DNSAP

lejlighedsvis før som efter 9. april 1940 nogle i reglen dilettantiske forsøg på politisk bluff, men slet ikke noget, der kom i nærheden af situationen i juni, hvor der trods alt var en del andre involverede.

Når Frits Clausen så stædigt holdt fast ved sin rolle som grænserejder, skyldtes det ene og alene én person, SD-manden Eberhard von Löw. Det var Eberhard von Löw og kun ham, der udtrykkeligt tillagde Frits Clausen æren for at have reddet Sønderjylland. Det fortalte han Frits Clausen i 1940, og han gentog det i fortyndet form i sin forklaring fra 1946, ligesom Nordentoft fik samme forklaring af von Löw i 1949. I 1946 er der ingen tvivl om, at forklaringen blev afgivet til støtte for Frits Clausen i forbindelse med den forestående retssag. Men det var lige så meget for ikke at løbe fra, hvad han tidligere havde fortalt Frits Clausen. Der var opstået et nært venskab og tillidsforhold mellem de to, som den ændrede situation ikke rokkede ved.

Som efterretningsofficer i SD havde von Löw i 1940 en åbenbar interesse i at have en positiv og tæt forbindelse til en politiker med Frits Clausens standpunkter. Bekendtskabet var da endnu ikke blevet så nært, som det senere skulle blive, men det er værd at bemærke, at von Löw fra Kiel som efterretningsofficer havde arbejdet målbevidst på at opbygge forbindelsen til DNSAP og Frits Clausen i hvert fald siden 1937, og det med held. Von Löw havde først betjent sig af en mellemmand og var siden selv blevet præsenteret for Frits Clausen, der på sin side mødte ham med umiddelbar sympati og tillid som søn af en tidligere vellidt tysk landråd i Sønderjylland med en høj stjerne hos Clausen.⁵⁵ Von Löw avancerede 1. april 1940 til SD-referent for skandinaviske anliggender i *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) i Berlin og fik dermed en nøglerolle i forbindelsen med de danske højrekredse og DNSAP. Det fremgår bl.a. af Frits Clausens erindringer fra de første måneder af besættelsen, at han også udnyttede denne rolle, herunder ved anvendelse af en dansk agent i marken, »ingeniør« K.A. Mortensen. Det er på baggrund af den professionelle efterretningsmands virke, at vi skal bedømme og finde motivet til von Löws adfærd overfor Frits Clausen i 1940.

Det var i sommeren 1940 gratis for efterretningsofficeren von Löw overfor Frits Clausen at give ham æren for at have forpurret mindretallets angivelige grænserevisionsplaner. I 1946 tillægger von Löw ganske vist forsigtigvis alene mindretallet planerne, mens Frits Clausen 1946-47 så et samvirke mellem mindretal og visse tyske kredse. Måske var det, hvad von Löw tidligere havde fortalt? Von Löw kunne

tilmed undgå at skulle fortælle mere konkret derom med den begrundelse, at det kunne han ikke af sikkerhedshensyn. Der var i 1940 under indtrykket af de store tyske sejre ingen udsigt til, at von Löw nogensinde skulle blive stillet til regnskab for at have tildelt Clausen den ære, han allerhelst ville have.

Men selvfølgelig udfrittede Frits Clausen ham gang på gang i dette spørgsmål. Det fortæller Clausen selv både i 1946 og 1947. Og Clausen stykkede så selv et billede sammen såvel af de angivelige planer for grænserevisionen, som den påfølgende redning, som han troede, det måtte være foregået. Han skriver om selve »redningen«: »Der gik ogsaa nogen Tid, før jeg fik nærmere at vide om, hvorledes det var lykkedes von Löw at faa afblæst Aktionens saa hurtigt, som det skete, idet jeg, selv om jeg ikke husker de helt nøjagtige Datoer for Begivenhederne, dog husker, at det kun drejede sig om nogle ganske faa Dage.

Det, jeg saaledes har kunnet faa at vide, var, at det var sket gennem en Henvendelse og Mellekomst af en SS-Fører, Dr. Rimann, der var ansat i 'Volksdeutsche Mittelstelle.'⁵⁶

Von Löw havde dels ved at forære ham denne politiske sejr, dels på grund af sin egen rolle i sagen, skaffet sig Frits Clausens evige venskab og fulde fortrolighed. Og det sidste var lige hvad en tysk efterretningsofficer med Danmark som interesseområde måtte være interesseret i. Det nød von Löw da også godt af under resten af den tyske besættelse af Danmark, og Frits Clausen holdt sig ikke tilbage med at kontakte eller opsøge vennen, når vanskeligheder trængte sig på.⁵⁷ Von Löw på sin side støttede længe Frits Clausens politiske stilning i Berlin, men det er en anden historie.

Problemerne opstod først for von Löw i 1946, da det tyske nederlag var en kendsgerning og da han ikke kunne eller ville løbe fra sit tidligere udsagn overfor Clausen. På dette sted kan man stille spørgsmålet, om von Löw selv troede på, hvad han havde fortalt Clausen i 1940. Jeg mener, at man finder svaret i den måde, hvorpå von Löw forklarede sig i 1946, idet man skal lægge mærke til, at det var en mangeårig efterretningsofficer, der udtalte sig. Han skulle nu til at konstruere en plausibel historie for forløbet i juni 1940, der ikke kun overbeviste Clausen – det havde ikke på noget tidspunkt været et problem, – men også anklagemyndigheden. Og det var en anden sag.

For det første tidsfæstede von Löw – som den eneste – Frits Clausens henvendelse vedrørende grænseregionen til *midten* af juni. Skal den forklaring accepteres, så har Frits Clausen henvendt sig til ham *to*

gange for at få ham til at gribe ind i sagen. Og det er ikke en forklaring, der finder støtte noget andet sted, heller ikke hos Frits Clausen.⁵⁸ Af P. Munchs notat fra 17. juli om, at Frits Clausen efter den forgæves henvendelse til kongen den 25. juni nu vil henvende sig til anden side, giver et solidt grundlag for at antage, at henvendelsen til von Löw *ikke* kan have fundet sted *før* denne dato. Havde der været *to* henvendelser i så vigtig en sag, så ville Frits Clausen have husket det, selv om han ikke kunne give en præcis dato.

I von Löws forklaring er Frits Clausens henvendelse personlig og finder sted i København. Der er ikke tale om, at Hans Pahl er mellemmand og at henvendelsen når von Löw i Berlin.⁵⁹ Von Löw beskriver forløbet af mødet med Frits Clausen sådan, at det var en meget oprevet Clausen, der kom til ham og fortalte om de påtænkte demonstrationer fra folketysk side i Sønderjylland, der skulle provokere en tysk indgriben med det resultat, at grænsen blev flyttet. Von Löw beroligede Clausen; han kendte ikke noget til sagen, men var sikker på, at der ikke lå et tysk initiativ bag demonstrationerne. Han lovede at advisere de kompetente tyske myndigheder for at undgå, at det kom til en tysk indgriben. Videre lyder von Löws forklaring:

»Han (von Löw) søgte derefter at skaffe sig yderligere Kendskab til det planlagte gennem sine danske SD-Forbindelser (Heinrich Lønnecker), og han fik herved en Bekræftelse paa det, som Clausen havde fortalt ham. Han rejste derefter til Berlin med det indsamlede Materiale og gjorde Indberetning til Auswärtiges Amt og til Reichsführer-SS, ledsaget med en Bemærkning om, at en tysk Indgriben vilde være meget uheldig.

Gennem en af de nævnte Instanser blev Volksdeutsche Mittelstelle beordret til at sende en Repræsentant til Sønderjylland med den Opgave ved Henvendelse til den tyske Folkegruppe i Nordslesvig at forbyde Demonstrationens Gennemførelse, hvilket skete.⁶⁰

Komp. [von Löw] er ikke nærmere blevet underrettet om Enkeltheder i denne Forbindelse, men han underrettede Fritz Clausen om, hvad han havde faaet udvirket. (...)

Demonstrationen blev afværget ved Komp.'s Indgriben, hvilket i første Række var en Følge af den Henvendelse, Fritz Clausen rettede til ham. Han udtaler paa Forespørgsel, at han sikkert ikke rettidig havde faaet Kendskab til Demonstrationen, hvis

han ikke paa Foranledning af Fritz Clausen havde gjort sine Forbindelser opmærksom derpaa.«⁶¹

Denne forklaring forsøges et par gange uddybet, og von Löw fortæller da, at han ikke ved, hvem der gav ordren til Volksdeutsche Mittelstelle, men at han mente, at det var en mand ved navn Rimann fra Volksdeutsche Mittelstelle, der blev sendt til Sønderjylland, men sikker var han ikke (Waldemar Rimann var referent for Volksdeutsche Mittelstelle i Nordslesvig). Han blev også bedt om at uddybe, hvordan han havde fået Frits Clausens beretning bekræftet, og svarede, at det formentlig var igennem Lönnecker og Alfr. Huth i Haderslev. Heinrich Lönnecker var på det tidspunkt SD-leder i Flensborg, Huth organist og Ortsgruppenleiter i NSDAP. Alt i alt var von Löw hverken ret præcis eller konkret i sine udtalelser eller videre meddelsom. Det var mest antagelser og henvisninger til gængse tjenestekanaler og de relevante agenter. Det er ikke ensbetydende med, at de faktisk havde ageret, blot fordi han i sin forklaring *antog*, at de måtte have gjort det. Lönnecker og Huth blev ikke afhørt i denne sag. Det blev til gengæld mindretalslederne, som ikke ville vedkende sig nogen planlagt demonstration. Von Löw stod i 1946 alene med den påstand, at han havde fået oplysningerne om de planlagte demonstrationer bekræftet, og han sørgede da også for i sin anden forklaring at pointere, at det kun var demonstrationen, han havde fået bekræftet, ikke hvad der skulle følge efter. Det sidste var jo ikke uvæsentligt, for så havde han reelt ikke fået Frits Clausens beretning bekræftet, men kun en væsentlig *mindre* del af den.

Von Löw forklarede supplerende, at han havde indsamlet materiale i sagen og videresendt henvendelser til både Auswärtiges Amt og rigsfører SS, begge med personlige henvendelser til lederne, og derefter *antog*, at der var foretaget videre i sagen. Han havde forud forklaret, at der fra en af de to instanser blev givet Volksdeutsche Mittelstelle ordre til at sende en repræsentant til mindretallet i Sønderjylland for at forbyde demonstrationen, og at dette var sket. Dette udsagn blev i høj grad svækket, da han senere angav, at det bygge på en *antagelse*, ligesom det ikke er korrekt, at Volksdeutsche Mittelstelle sendte en person til mindretallet i juni. Waldemar Rimann kom faktisk først til Sønderjylland i juli 1940.⁶² Der er endvidere ikke fundet akter, hverken i det tyske udenrigsministerium eller hos rigsfører SS, der kan bekræfte von Löws fremstilling. Dette forelagde Knud Nordentoft von Löw i begyndelsen af 1950'erne og denne svarede ifølge Nordentoft: »Du milde gud; papi-

rerne i denne sag vedrørende lå jo ikke i Auswärtiges Amt, men derimod på det rette specialsted, nemlig »Volksdeutsche Mittelstelle«, og dette embedes arkiver har de geskæftige danskere slet ikke været på, – men ville heller ikke have fundet noget, thi hersteds blev papirerne brændt, før russerne kom!«⁶³ For så vidt havde von Löw med denne viden garderet sin forklaring allerede, da han første gang afgav den i 1946, men dog har Himmlers arkiv heller ikke efterladt de indsamlede papirer, som von Löw påberåber sig at have fremsendt til rigsføreren, og dette arkiv er delvis bevaret og tilgængeligt.⁶⁴

Når von Löw fortæller, at han ikke blev underrettet om enkeltheder i afblæsningen af den påståede demonstration, så er det egentlig bemærkelsesværdigt, at han i det hele taget har fået en tilbagemelding, så han har kunnet videregive det gode budskab til Frits Clausen. Denne tilbagemelding kan ikke være led i den almindelige tjenestegang, da von Löw jo havde gjort sin del i den pågældende sag og ikke skulle gøre mere. Yderligere ved vi, at der blev foretaget andre henvendelser i anledning af grænserøret, men af disse – skal vi tro – har nogen altså fortalt von Löw, at netop *hans* henvendelse var den afgørende. Hvem der skulle have givet ham den tilbagemelding, forbliver unævnt. Så vidt rakte von Löws forklaring ikke. Det var ellers et kardinalpunkt i hans forklaring.

Selv om man lader det komme von Löw til gode, at der var gået seks år fra hændelsen, til han blev forhørt om den, lægger han en iøjnefaldende distance for dagen og kommer med antagelser i stedet for viden. Var hans antagelser i 1946 identiske med hans begrænsede viden om sagen i 1940? Hans forklaring om, at Frits Clausens beretning om en planlagt demonstration, der skulle *provokere tysk indgriben*, var blevet bekræftet, afsvækker von Löw jo betydeligt ved senere at forklare, at det kun var *selve demonstrationen*, han havde fået bekræftet. Og det var jo ikke ganske det samme. Her er spørgsmålet, om han ikke i 1940 lod det komme ud på et, mens han i 1946 trak noget i land, da han blev konfronteret med hændelsen igen.

Von Löws forklaringer i 1946 giver ikke megen substans til den rolle, som han tildelte Frits Clausen under junirøret. Yderligere er de tos forklaringer modstridende med hensyn til både *stedet* og *tiden* for mødet. At der kun har været et møde mellem dem underbygges af, at de har visse hovedtræk fælles ved beskrivelsen af mødet. De var enige om, at det var en opfarende Frits Clausen, der blev beroliget af von Löw. I Clausens versioner blev han beroliget ved nyheden om,

at afblæsningen havde fundet sted, i von Löws versioner blev han beroliget af, at von Löw ville gøre noget aktivt for at få røret stoppet.

Der er to meget væsentlige svagheder ved von Löws forklaring: For det første hans bekræftelse af, at rygterne om, at en demonstration var planlagt, var sand. For det andet hans tilbagemelding om, at det skyldtes hans henvendelse til andre instanser, at demonstrationen blev forbudt. Når der ikke var planlagt en demonstration, så var der heller ingen demonstration at forbyde. Tilbage står vi *alene* med von Löws forklaring til Frits Clausen, der tjente et specifikt formål i sommeren 1940, nemlig fremme af hans efterretningsarbejde, men den var ubelejlig i 1946. Den forklaring er så lidet troværdig, at den ikke kan danne fundament under påstanden om Frits Clausen som grænseredder.

Det var givetvis efterretningsmanden von Löw, der fabrikerede grænsesejren til Frits Clausen med det formål at udnytte den opbyggede tillid. Til den ende var det nødvendigt, at mødet mellem ham og Frits Clausen havde fundet sted midt i juni, for ellers kunne han ikke nå at have gjort brug af det nazistiske bureaukrati og både have kontaktet forskellige instanser og fået tilbagemeldinger derfra. Von Löw kunne i 1946 ikke afgive en forklaring, hvor mødet eller kontakten med Frits Clausen først havde fundet sted 25. juni eller senere, for så ville det være åbenbart, at hans henvendelser videre i bureaukratiet ikke ville have kunnet nå at få nogen virkning før den 28. juni. Frits Clausen på sin side havde ikke den slags overvejelser, og han afgiver efterkrigsforklaringer, der ikke underbygger, at han skulle have henvendt sig til von Löw så tidligt som i midten af juni. Det styrker i dette tilfælde hans forklaring, at han i sidste ende ikke tager hensyn til tidsfaktoren og forsøger at gøre henvendelsen til von Löw så tidlig, at det overhovedet kan være sandsynligt, at han spillede nogen rolle for »grænsereddningen« den 28. juni.

Grænsereðrets eftervirkning

Alligevel kom der i 1940 noget positivt ud af grænsereðret for Frits Clausen. Han fik demonstreret, at besættelsesmagten ikke skulle pille ved grænsen. Det budskab gik rent hjem hos både Gustav Meissner og von Löw, der sammen skrev en optegnelse om bl.a. det nordslesvigske spørgsmål den 10. juli 1940, hvor de gjorde det klart for de højere instanser i Berlin, at en grænseændring ville blive betragtet som en uberegtiget national krænkelse »og i høj grad vanskeliggøre, om ikke umu-

liggøre, arbejdet for de kredse [Læs: DNSAP], der arbejder for en tilnærmelse til Tyskland.«⁶⁵ Imidlertid blev dette afsnit omformet og afsvækket i det tyske udenrigsministerium, før det nåede frem til udenrigsminister Ribbentrops bord. Til slut betegnedes en grænseflytning parentetisk som berettiget, men at et sådant skridt ville vanskeliggøre de protyske kredsers arbejde. Sådan fik det lov til at stå.⁶⁶ Der var imidlertid langt fra at have fået markeret en klar politisk holdning fra Frits Clausens side og til faktisk at have reddet grænsen af 1920 fra en tysk revision. Det viser det foreliggende overleverede aktmateriale tydeligt. Episoden havde ikke udløst garantier i Berlin, men højst gjort opmærksomt på et potentielt problem. Frits Clausens største sejr var en pyrrhussejr, hvor patriotisk end intentionen var.

Da beslutningen fra tysk side om fortsat ikke at ændre ved den dansk-tyske grænse blev taget senere i 1940, var det i sidste ende ikke et spørgsmål, hvor DNSAP spillede nogen som helst rolle for beslutningen. Der var heller ikke tale om noget særligt hensyn til Danmark. På grund af krigsførelsen besluttede Hitler i begyndelsen af oktober indtil videre i det hele taget at droppe alle videre overvejelser om grænseændringer til efter den endelige sejr.⁶⁷ I stedet var opmærksomheden vendt mod øst. Opgøret med Sovjetunionen var sat på dagsordenen.

NOTER

1. *Den parlamentariske kommissions betænkning* (herefter PKB) 3:1a, 1951, s. 697.
2. Han skrev et manuskript derom i to udgaver, se »*Føreren har Ordet!*« *Frits Clausen om sig selv og DNSAP*. Udg. af John T. Lauridsen, 2003, s. 23, manuskripter IV.
3. John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*, 2002, s. 499.
4. Se John T. Lauridsen: *Hagekors over Danmark*, 2009, kap. 3 om Ejnar Vaaben (under udg.).
5. Frits Clausens fremstilling: Intervention mod Grænservisionsbestræbelserne i juni 1940, 1947 er trykt s. 258-279 i John T. Lauridsen: *DNSAP i spil*. Frits Clausens beretning om tiden efter 9. april 1940, *Danske Magasin* 2006, s. 163-301.
6. Omtalt hos Clausen 1947. Informationskrivelsen er ikke lokaliseret.
7. Aftrykt PKB 10a, s. 523-559 (pjecen s. 10).
8. *Stormen* 30. august 1940, s. 2.
9. Journalist Vilhelm Bergstrøm fik af et partimedlem fortalt om Frits Clausens grænseredning 22. maj 1941 (V. Bergstrøm: *En Borger i Danmark under Krigen*. Dagbog 1939-45, Det Kongelige Bibliotek).
10. Se note 5.
11. *Ugeskrift for Læger* 108, 1946, s. 781f., Gustav Meissner: *Som jeg så det – som jeg ser det*. *Diplomat i København 1939-43*, 1996, s. 61.
12. PKB 14a, nr. 38, »*Føreren har Ordet!*« 2003, s. 735-736.
13. Børge Outze: *Vore hjemlige Nazister*. Vilh. la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, 2, 1947, s. 464.
14. Børge Outze: *De andre – . Ebbe Munck og Børge Outze* (red.): *Dan-*

- marks Frihedskamp: Skrevet af danske Journalister, 1948-49, s. 810.
15. Jørgen Sehested: *Danmark öppnar portarna*, Osby 1947, s. 109f.
 16. Erik Lærum var i 1941 medlem af DNSAP og landsleder for National-socialistisk Ungdom (NSU). Sidstnævnte post fratrådte han 8.9.1941 og kort derefter forlod han også DNSAP.
 17. Rigsarkivet, Rigspolitechefen, Efterretningstjenesten, afd. G, Bovruparkivet 113-03-1, Knud Nordentofts dagbog, s. 16f. Jfr. Nordentoft 1953, s. 45 og Arne Hardis: *Forrædernes dagbog – en dansk nazist 1941-45*, 2005, s. 47f.
 18. PKB IIIa, nr. 268, s. 697. Fremhævelserne i originalen.
 19. Knud Nordentoft: *Den hemmelige Danmarkshistorie*, 1953, s. 7f., 42ff.
 20. Der er materiale i Frits Clausen-sagen IIa (Landsarkivet for Sjælland) herom, men det kan ikke karakteriseres som indgående, og slet ikke set i forhold til, hvad der fremkom i PKB 14.
 21. Nordentoft 1953, s. 47.
 22. Nordentoft 1953, s. 7, 42.
 23. Trykt i Nordentoft 1953, s. 43-44.
 24. Jørgen Sehested: *Broholm mødet*, 1973, s. 41-42.
 25. Sehested 1973, s. 43.
 26. Johan Hvidtfeldt: *Redegørelse vedrørende det tyske mindretal under besættelsen*. PKB 14. Beretning 1953, s. 9-199. Her s. 21-28.
 27. Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister*, 1970, s. 177-178.
 28. Johan Peter Noack: *Det tyske mindretal i Nordslavug under besættelsen*, 1975, s. 46, 197-198.
 29. Noack 1975, s. 46, note 2.
 30. Frits Clausen sagen, bilag XVII/15 (Landsarkivet for Sjælland).
 31. PKB 14a, nr. 48. Jfr. også den samtidige stemingsrapport fra Gestapo, der efter en indgående omtale af rygterne om en grænserevision skriver: »Über die nicht erfolgte Rückgliederung Nordschleswig ist bei der deutschen Bevölkerung deutlich eine Enttäuschung festzustellen. Man hatte in der Zeit vor dem 28.6. in weiten Kreisen die Ansicht vertreten, dass falls die Grenzrevision wiederum nicht stattfinden würde, der Rücktritt Dr. Möllers als Führer der Deutschen Volksgruppe unvermeidlich wäre.« (H. Boberich (Hg.): *Meldungen aus dem Reich*, 5, Berlin 1984, s. 1370).
 32. PKB 14a, nr. 32, 33 og 34.
 33. Poulsen 1970, s. 178.
 34. PKB 14a, nr. 42.
 35. Både Hartel, Svend E. Johansen og Mortensen nævner von Löw som fremtrædende på dette møde, mens FC 1947 udelader hans navn. Hans Pahl var også til stede (*Højesterets-tidende* 1949, s. 564f., PKB 13, s. 147f., Poulsen 1970, s. 123).
 36. Se for FC 1947 Lauridsen 2006, s. 244f.
 37. Brevet er bilag XVII/112 i FC-sagen (Landsarkivet for Sjælland).
 38. Lauridsen 2006, s. 298.
 39. Her vil jeg alene tage forbehold for H.C. Brylids forklaring fra 1946, der støtter von Löws forklaring for så vidt han mente, at Einar Munck i begyndelsen af juni havde fundet planer for en grænserevision på det tyske gesandtskab og ikke omkring midten af juni, som Muncks egen forklaring fra 1946 lyder (PKB 14a, nr. 44). Jfr. det følgende.
 40. Meissner nægtede i 1947, at der havde ligget papirer af det indhold på hans bord, da der dels ikke eksisterede noget skriftligt fra Sønderjylland, dels arbejdede han slet ikke med det sønderjyske spørgsmål i gesandtskabet (PKB 14, nr. 46 13. februar 1947). I Meissners erindringer omtales Muncks påstand ikke, hvor han i øvrigt giver detaljer om grænsrerøret (Meissner 1996, s. 86f.).
 41. For Muncks forklaring, se PKB 14, nr. 44. Der er fra tysk side ingen, som nævnt heller ikke Meissner, der har villet kendes ved indholdet i denne »plan« eller dens eksistens overhovedet, som Munck påstår at have set. Den er givetvis hans eget produkt på baggrund af de verserende rygter. Muncks øvrige forklaring styrker heller ikke hans troværdighed.

42. P. Munch: *Optegnelser fra og om besættelsestiden*, 1967, s. 36, PKB 14a, nr. 39.
43. Munch 1967, s. 41.
44. Lauridsen 2006, s. 198.
45. Frits Clausens forklaring 13. december og H.C. Brylids 18. december 1946 (PKB 14a, nr. 44).
46. G. Bardenfleth var kabinetssekretær.
47. Ministermødeprotokol i PKB 4a, s. 421.
48. PKB 14a, nr. 43.
49. Brevet af 24. april 1949 er delvist aftrykt i Nordentoft 1953, s. 43f.
50. PKB 14a, nr. 56, Meissner 1996, s. 61, 86f. Meissners erindringer er på adskillige områder mindre pålidelige, bl.a. henlægger han et telegram fra Renthe-Fink til AA til 25. juni, skønt det er fra 20.6., og trykt i PKB 14a, som Meissner med al tydelighed har betjent sig af.
51. Renthe-Fink til AA 20. juni 1940, PKB 13a, nr. 33.
52. Undtagelsen var modtagelsen af Frikorps Danmark på orlov i september 1942, men da havde Frits Clausen ikke kontrollen over begivenhederne.
53. Hvidtfeldt 1953, s. 26.
54. Hvidtfeldt 1953, s. 26, Noack 1975, s. 46-48.
55. Hertil »Føreren har Ordet!« 2003, se reg. Om von Löws karriere henvises til Rigsarkivets fotografier fra Auswärtiges Amt (pk. 443a) og Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer (red.): *Hvem var hvem 1940-1945*, 2005, s. 244f. (John T. Lauridsen) med der anf. henvisninger.
56. Waldemar Rimann tager i sin forklaring 11.3.1946 æren af i dagene før 25.6.1940 at have meddelt Jens Møller, at rygterne om en grænserevision savnede ethvert grundlag (PKB 14a, nr. 41).
57. Således da der opstod store problemer for ham, da han i efteråret 1943 havde meldt sig til tysk krigstjeneste, se »Føreren har Ordet!« 2003, s. 336, 340.
58. Når Henning Poulsen skriver (1970, s. 178), at der intet var til hinder for, at tidligere advarsler fra Frits Clausen havde spillet ind, så savner jeg en forklaring på, hvorfor Frits Clausen så ikke selv påberåber sig dem 1945-47.
59. I sin forklaring fra 1946 kunne Hans Pahl ikke huske, om han havde viderebragt en besked fra Frits Clausen til von Löw i juni 1940, mens Gustav Meissner 1947 mente at kunne huske, at det forholdt sig sådan (PKB 14a, nr. 44 og 46).
60. Det var ikke tilfældet.
61. PKB 14a, nr. 42, jfr. von Löw i nr. 44.
62. PKB 14a, nr. 48: Forklaring af Jens Møller 1947.
63. Nordentoft 1953, s. 49.
64. Helmut Heiber (Hg.): *Reichsführer! ... Briefe an und von Himmler*, Stuttgart 1968, s. 29. Der er en større mikrofilmsamling herfra på Rigsarkivet.
65. PKB 13a, nr. 64. Jfr. Poulsen 1970, s. 174, 178f. Meissner 1996, s. 118-120.
66. Poulsen 1970, s. 179f.
67. PKB 14a, nr. 58 (OKH kommunikerer forbud mod at rejse krav om grænserevisioner), Poulsen 1970, s. 240-244, Henning Poulsen: *Besættelsesårene 1940-1945*, 2002, s. 47f. – Som et kuriosum skal med, at Jacob Kronika fuldt og helt troede på, at der var planlagt et kup fra mindretallets side i juni 1940, og at Frits Clausen var den afgørende redningsmand. Kronika har givet sine grundløse versioner i bl.a. Paul Kürstein (red.): *Flensborg Avis*, 1969, s. 278 og i et avisinterview samme år, som senere blev optrykt i H.E. Sørensen: *Jacob Kronika beretter*, 1982, s. 25-28. At Kronikas version er blevet troet, i det mindste af nogle i Sønderjylland, kan læses hos Karl N. Bock: *Et menneskeliv*, 1972, s. 104f., hvor Kronika i den sag tillægges »de allerbedste informationskilder.«